

Ks. PAWEŁ PODESZWA
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań

Τὸ Μυστήριον τοῦ Θεοῦ (Αρ 10,7)
OD KSIĘGI MĄDROŚCI DO APOKALIPSY ŚW. JANA

Τὸ Μυστήριον τοῦ Θεοῦ (REV 10:7)
FROM THE BOOK OF WISDOM TO THE APOCALYPSE OF ST. JOHN

ABSTRACT: The expression “mystery of God” appears only once in the Apocalypse of St. John (10:7). When interpreting this expression, a close relationship between the category of mystery and sapiential reflection is often underlined, as the latter is very characteristic of the Apocalypse of St. John. This article includes an analysis of the understanding of “mystery” in the Book of Wisdom, apocalyptic literature (the *First Book of Enoch*), the Qumran scrolls, and the Apocalypse itself. The ultimate revelation of the “mystery of God”, which relates to the world’s salvation, is reserved for Judgment Day. However, to St. John’s contemporaries, judgment had already begun and continues in the presence of the resurrected Lord and the Holy Spirit present in the Church community. Therefore, in the Apocalypse of St. John, the sapiential dimension is understood in a new way, typical of this kind of apocalyptic eschatology. At the same time, while maintaining its sapiential meaning, it is placed in a Christ-centered, pneumatological and ecclesiastical perspective, typical of the last book of the New Testament.

SŁOWA-KLUCZE: Apokalipsa św. Jana, tradycja mądrościowa, tajemnica Boga
KEYWORDS: the Apocalypse of St. John, wisdom tradition, mystery of God

W ostatniej księdze Nowego Testamentu – Apokalipsie św. Jana – pojawia się jeden raz określenie „tajemnica Boga” w 10,7, gdzie czytamy:

„w dniach, gdy odezwie się i zacznie trąbić siódmy anioł, spełni się tajemnica Boga, którą ogłosił On swoim sługom, prorokom”¹

(ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς φωνῆς τοῦ ἑβδόμου ἀγγέλου, ὅταν μέλλη σαλπίζειν, καὶ ἐτελέσθῃ τὸ μυστήριον τοῦ θεοῦ, ὡς εὐηγγέλισεν τοὺς ἑαυτοῦ δούλους τοὺς προφήτας).

¹ Wszystkie teksty biblijne według przekładu *Pismo Święte Nowego Testamentu i Psalmi*. Najnowszy przekład z języków oryginalnych z komentarzem. Opracował Zespół Biblistów Polskich z inicjatywy Towarzystwa Świętego Pawła, Częstochowa 2005.

Sam termin „tajemnica” występuje jeszcze trzy razy w tekście Księgi:

1,20 „Tajemnica siedmiu gwiazd (τὸ μυστήριον τῶν ἑπτὰ ἀστέρων), które zobaczyłeś w mojej prawej ręce i siedmiu złotych świeczników jest taka: siedem gwiazd to aniołowie siedmiu Kościołów, a siedem świeczników to siedem Kościołów”;

17,5 „Na czole miała wypisane imię-tajemnicę (ὄνομα γεγραμμένον, μυστήριον): wielka Babilonia, matka nierządu i ohydy ziemi”;

17,7 „Wówczas anioł powiedział do mnie: »Czemu się dziwisz? Wyjawię ci tajemnicę kobiety (τὸ μυστήριον τῆς γυναικὸς) oraz siedmiogłowej i dziesięciorożnej bestii, na której ona siedzi«”.

W interpretacji słowa „tajemnica” (τὸ μυστήριον)² podkreśla się często ścisłą zależność między kategorią tajemnicy, a refleksją mądrościową, która charakteryzuje całą Księgę Apokalipsy³. Od czytelnika oczekuje się zatem pewnego rodzaju aktywności mądrościowej, aby odszyfrować „tajemnicę”, rozumianą jako „obraz, który jest enigmą do rozwiązania”⁴. Kiedy U. Vanni pisze o refleksji sapiencjalnej⁵ czy kolorycie mądrościowym⁶ w odniesieniu do wyrażenia μυστήριον, to wskazuje na zależność Apokalipsy przede wszystkim od Księgi Daniela⁷, szczególnie od rozdziału drugiego, gdzie termin ten występuje osiem razy (2,18.19.27.28.29.30.47bis⁸) i jest w LXX greckim prze-

² Na temat znaczenia etymologicznego słowa por. G. Bornkamm, „μυστήριον”, w: G. Kittel, G. Friedrich (red.), F. Montagnini, G. Scarpat, O. Soffritti (red. wyd. wł.), *Grande Lessico del Nuovo Testamento*, t. 7, Brescia 1971, k. 646–649.

³ U. Vanni, *L'Apocalisse. Ermeneutica, esegesi, teologia*, Bologna 1988, s. 63–71. Na ten temat por. też tenże, *Tempo ed eternità nell'Apocalisse: traccia per una riflessione teologico-biblica*, w: A. Casalegno (red.), *Tempo ed eternità. In dialogo con U. Vanni S.J.*, Cinisello Balsamo 2002, s. 25–71.

⁴ U. Vanni, *L'Apocalisse*, s. 66 – „l'immagine che diventa enigma da risolvere”.

⁵ Tamże, s. 66 – „Si intravvede un rapporto stretto tra riflessione sapienziale e μυστήριον”.

⁶ Tamże, s. 64 – „una coloritura sapienziale”.

⁷ Na temat zależności tych dwóch ksiąg biblijnych por. także G.K. Beale, *The Use of Daniel in Jewish Apocalyptic Literature and in the Revelation of St. John*, Lanham 1984; tenże, *The Use of Daniel in the Synoptic Eschatological Discourse and in the Book of Revelation*, w: D. Wenham (red.), *Gospel Perspectives 5. The Jesus Tradition outside the Gospels*, Sheffield 1985, s. 129–153; G.K. Beale, *A Reconsideration of the Text of Daniel in the Apocalypse*, „Biblica” 67 (1986), s. 539–543.

⁸ Poza drugim rozdziałem termin ten występuje jeszcze w 4,6 także w kontekście interpretacji snu Nabuchodonozora. Użyty termin odnosi się do królewskiego snu. Por. M. Parchem, *Księga Daniela*, Częstochowa 2008, s. 332.

kładem aramejskiego słowa *raz* (ܐܪܐ), oznaczającego tajemnicę snu Nabuchodonozora⁹.

L. Mazinghi zwraca uwagę w swoim artykule *I 'misteri di Dio'. Dal libro della Sapienza all'Apocalisse*¹⁰, że prof. Vanni nie odwołuje się do innych tekstów mądrościowych, szczególnie do Księgi Mądrości, gdzie występuje wyrażenie „tajemnic Boga”, a przecież nie można wykluczyć zależności Apokalipsy od Księgi Mądrości, co zostało udokumentowane w licznych opracowaniach¹¹. W niniejszym artykule zbadamy rozumienie tego pojęcia przede wszystkim w samej Księdze Mądrości, a następnie rozszerzymy perspektywę o literaturę apokaliptyczną (1 Henoch) i qumrańską. W ten sposób można będzie ukazać wpływ tych tradycji na rozumienia pojęcia *μυστήριον τοῦ θεοῦ* w Apokalipsie poprzez wydobycie wspólnych elementów, a także specyfiki rozumienia Janowego.

1. KSIĘGA MĄDROŚCI

Tutaj termin *μυστήριον* występuje 4 razy: 2,22; 6,22; 14,15.23. Przeanalizujmy krótko jego użycie i znaczenie, choć tylko w 2,22 mamy bezpośrednie odniesienie do „tajemnic Boga” i ten tekst najbardziej nas interesuje. Warto jednak wspomnieć o pozostałych fragmentach.

A.

14,15 „Pewien ojciec, załamany z powodu niespodziewanej tragedii, sporządził podobiznę przedwcześnie zmarłego dziecka. I oto teraz czci martwego człowieka jak boga, a dla poddanych ustanawia ceremonie i obrzędy (*μυστήρια καὶ τελετάς*)”.

14,23 „Gdy mordowali dzieci podczas swoich rytów, gdy sprawowali tajemne misteria (*τελετάς ἢ κρύφια μυστήρια*), gdy wierni zabobonnym obyczajom wyprawiali szalone orgie”.

Oba terminy pojawiają się w perykopie o pochodzeniu i skutkach bałwochwalstwa (14,11–31). Pierwszy tekst wyjaśnia pochodzenie idolatrii, od-

⁹ U. Vanni, *L'Apocalisse*, s. 66, zwł. przypis 9. Użycie tego terminu może wskazywać, że w treści snu królewskiego będą obecne elementy eschatologiczne. Por. M. Parchem, *Księga Daniela*, s. 208.

¹⁰ L. Mazinghi, *I 'misteri di Dio'. Dal libro della Sapienza all'Apocalisse*, w: E. Bosetti, A. Colacrai (red.), *Apokalypsis. Percorsi nell'Apocalisse In onore di Ugo Vanni*, Assisi 2005, s. 147–151. Ten głównie artykuł stał się inspiracją dla naszych rozważań.

¹¹ M. Priotto, *La prima Pasqua in Sap 18,5–25. Rilettura e attualizzazione*, Bologna 1987.

wołując się do greckich teorii euhemerycznych, zgodnie z którymi bogowie są ludzkimi postaciami ubóstwionymi po śmierci¹² lub do innych kultów misteryjnych, bardzo rozpowszechnionych w Egipcie w czasach helleńskich. Mówi się o konkretnym przypadku, kiedy ojciec po stracie dziecka, czci jego podobiznę (posąg), ustanawiając także formy obrzędów (ofiar) i wtajemniczeń dla swoich poddanych, prawdopodobnie domowników i bliskich¹³. Nasz termin, występujący tutaj w liczbie mnogiej, oznacza zatem ogół praktyk i ceremonii religijnych, które często okryte były także sferą tajemniczości i sekretu (κρύφια μυστήρια)¹⁴.

Jak wynika dalej z tekstu Księgi, pogańskie obrzędy i wtajemniczenia prowadziły także do całkowitego zatracenia moralności (14,22–26). Właśnie w takim kontekście pojawia się kolejny raz termin μυστήρια w 14,23, także w liczbie mnogiej, tym razem na opisanie tajemnych rytów i obrzędów, być może ku czci Bachusa¹⁵.

Już na podstawie tych kilku uwag można powiedzieć, że przynajmniej w tych dwóch miejscach termin ma zabarwienie negatywne, odnosi się bowiem do misteryjnych rytów pogańskich, z którymi otwarcie polemizuje autor Księgi Mądrości¹⁶.

B.

2,22: „Nie mają pojęcia o tajemnicach Boga (μυστήρια θεοῦ), nie spodziewają się nagrody za pobożność, nie obchodzi ich nawet zapłata za nienaganne życie”.

Wyrażenie μυστήρια θεοῦ występuje w zakończeniu fragmentu, w którym autor prezentuje ustami bezbożnych ich pogańską wizję życia (1,16–2,24). Wersety 2,21–24 stanowią epilog, według którego bezbożnicy, którzy

¹² Por. M. Gilbert, *Mądrość Salomona*, tłum. S. Kobiałka, t. 1, Kraków 2002, s. 179.

¹³ B. Poniży (*Księga Mądrości. Od egzegezy do teologii*, Poznań 2000, s. 138) przytacza przykład egipskiego władcy Ptolemeusza III (246–222), który nakazał, by jego córce Berenice, zmarłej jako dziecko, okazywać w wizerunku cześć boską.

¹⁴ Por. J. Vílchez Líndez, *Sapienza*, tłum. T. Tosatti, C. Chiecchi, Roma 1990, s. 443–444.

¹⁵ Według M. Gilberta (*Mądrość Salomona*, s. 180) mamy tutaj bardzo wymowne nawiązanie do obrzędów ku czci Bachusa odprawianych w Rzymie w pierwszej połowie II w. przed Chr., a zakazanych w 186 r. przed Chr. z powodu niemoralności i zagrożenia porządku społecznego. J. Vílchez Líndez (*Sapienza*, s. 449) wymienia także jeszcze innych bogów, którym mogły być poświęcone ryty misteryjne. Według K. Romaniuka (*Księga Mądrości*, Poznań–Warszawa 1969, s. 213) być może jest to aluzja do popularnych w antycznym świecie misteriów eleuzyńskich.

¹⁶ L. Mazzinghi (*I 'misteri di Dio'*, s. 153) w przypisie 11 powołuje się jeszcze na dwa swoje własne opracowania i sugeruje, że Księga Mądrości zawiera nie tylko polemikę z kultami misteryjnymi, ale jest nawet próbą „inkulturacji” ze strony autora biblijnego: „La relazione tra il libro della Sapienza e i culti misterici è in realtà complessa e non solo di carattere polemico, tanto che si può giungere a parlare di un vero e proprio tentativo di «inculturazione» da parte del nostro autore”.

odeszli od Prawa (por. 2,12), nie poznali „tajemnic Bożych” (οὐκ ἔγνωσαν μυστήρια θεοῦ). Co oznaczają „tajemnice Boga”? Komentatorzy są zgodni, że chodzi tutaj o ukryte Boże wyroki, które odnoszą się do sprawiedliwych i bezbożnych, które człowiek jest w stanie poznać i zrozumieć tylko wtedy, kiedy jego umysł nie jest „zaciemniony” złośliwością serca (por. Ps 73,17)¹⁷. Przywołuje się w tym kontekście także odniesienia do innych tekstów, w których występuje termin μυστήριον (Tb 12,7.11; Jdt 2,2; Syr 22,22; 27,16.17.21; 2Mch 13,21 oraz Dn 2,18.19.27.28.29.30.47bis). Szczególnie w kontekście odniesień do Daniela, który wyjaśnia sen królewski, termin oznacza Boży plan dotyczący historii i świata, który zostaje objawiony interpretatorowi¹⁸. Autor bardzo wyraźnie precyzuje, że chodzi o „tajemnice Boga”. Być może mamy tutaj wyraźną aluzję do użycia tego terminu także w kontekście rytów misteryjnych, o których wspomina Księga Mądrości w 14,15.23. Zostaje zatem podkreślone, że w tym wypadku nie chodzi o żadne pogańskie obrzędy, ale o „sekretne plany samego Boga w odniesieniu do pobożnych”¹⁹. Ten plan Boży przewiduje życie wieczne dla sprawiedliwych, co wyraża autor przy pomocy dwóch określeń „nagroda za pobożność” oraz „zapłata z nienaganne życie”, oraz nieśmiertelność, która była zamierzona przez Boga od samego początku stworzenia i jest tutaj rozumiana jako szczególna forma nagrody, którą stanowi przebywanie na zawsze z Bogiem²⁰. W ten sposób wyrażenie nabiera waloru eschatologicznego.

Mamy także inny element, który może wskazywać na polemikę autora biblijnego z kultami misteryjnymi. W w. 2,21 zostaje użyty czasownik „błądzić” (πλανάω), który już u Platona oznaczał błądzenie duszy człowieka niewtajemniczonego. Kontekst mógłby zatem sugerować, że bezbożni nie poznali prawdziwych „tajemnic Boga”, gdyż pobłądzili i oddali się „misteriom pogańskim”²¹. A zatem nie chodzi o to, że Bóg sam ukrył coś przed nimi, ale ich postawa spowodowała brak rozeznania i odczytania planu Bożego, który jest dostępny dla tych, którzy „szukają go szczerym sercem” (por. Mdr 1,1–3). To bardzo charakterystyczne dla Księgi Mądrości, że poznanie „tajemnic Boga” jest możliwe dzięki życiu sprawiedliwemu i roztropnemu, pełnemu zaufania i wiary w Boga. W ten sposób zostaje wykluczona wszelka forma

¹⁷ Por. J. Vílchez Líndez, *Sapienza*, s. 190.

¹⁸ Por. L. Mazzinghi, *I 'misteri di Dio'*, s. 153 oraz G. Scarpato *Libro della Sapienza*, t. 1, Brescia 1989, s. 197. Ten ostatni autor proponuje przekład „sekrety” zamiast „tajemnice” oraz zwraca uwagę na bliskość użycia tego samego wyrażenia w Łk 8,10. Natomiast D. Winston (*The Wisdom of Salomon*, New York 1979, s. 120–121) przytacza paralelne teksty z *1 Księgi Henocha*.

¹⁹ Por. G. Scarpato, *Libro della Sapienza*, s. 160.

²⁰ Por. B. Poniży, *Księga Mądrości*, s. 29.

²¹ Na temat możliwej identyfikacji bezbożnych, o których mowa w 2,1–20 oraz 5,4–13 por. M. Gilbert, *Mądrość Salomona*, s. 34–38.

mediacji anioła, proroka czy wizjonera, typowa dla literatury apokaliptycznej. Z jednej strony mamy przekonanie o dostępności „tajemnic Boga” dla sprawiedliwych, z drugiej strony pozostają one „tajemnicami”, tzn. potrzeba pewnej aktywności i wysiłku, aby je rozpoznać. Jak wynika z kontekstu, chodzi o życie sprawiedliwe, ale także, na co wskazuje 2,21–24, gdzie mamy odwołanie do Księgi Rodzaju, tajemnice te zostały „ukryte” w Biblii. Autor zachęca zatem do szukania zrozumienia „tajemnic Bożych” w Torze, którą porównuje do światła (18,4). W Księdze Mądrości Tora jest rozumiana jako źródło objawienia, a nie tylko zbiór norm i zaleceń etycznych. Poznanie woli Boga zawartej w Prawie jest możliwe dzięki darowi mądrości (9,17), umożliwiającej poznanie „tajemnic Boga”²².

C.

6,22: „Teraz wyjaśnię, czym jest i skąd się wzięła mądrość, niczego przed wami nie zataję (οὐκ ἀποκρύψω ὑμῖν μυστήρια). Prześledzę ją, sięgając do samych początków stworzenia i tak wyłożę, byście mieli o niej jasne wyobrażenie”.

Werset ten rozpoczyna drugą część Księgi, która jest pochwałą mądrości (7–10). Autor – określający się jako Salomon – zapowiada ujawnienie wszystkich „tajemnic”, nic nie pozostawiając ukrytego czy zatajonego. W przeciwieństwie znów do starożytnych szkół ezoterycznych i religii misteryjnych²³, które pewną część swoich nauk i praktyk rezerwowały tylko dla wtajemniczonych, mędrzec nie zamierza niczego ukrywać (οὐκ ἀποκρύψω)²⁴. W naszym kontekście słowo μυστήρια pojawia się bez rodzajnika, zatem o jakie „tajemnice” chodzi autorowi? Wydaje się, że autor ma zamiar objaśnić czy wyjawic czytelnikowi „tajemnice” mądrości. Czy jest to równoznaczne z „tajemnicami Boga”, o których była mowa w 2,22?²⁵ W 6,22 mówi wyraźnie o wyjaśnieniu mądrości (σοφία), która jest dostępna dla wszystkich, którzy jej szukają²⁶. Chodzi więc o „tajemnice mądrości”²⁷. To właśnie mądrość jest swoistego rodzaju pośredniczką, zwróconą ku człowiekowi, ale zakotwiczoną jednocześnie w swoim źródle, tzn. w samym Bogu (por. Prz 8). Mądrość jest środkiem poznania „tajemnic Bożych”, które pozostają zakryte dla bezbożnych właśnie dlatego, że przez swoje postępowanie pozbawili się mądrości. Podobnie jak w 2,22 „tajemnice mądrości” są powiązane z przestrzeganiem przykazań i darem nieśmiertelności, tzn. życia wiecznego, a zatem mają wy-

²² Por. L. Mazzinghi, *I 'misteri di Dio'*, s. 154–156.

²³ Por. K. Romaniuk, *Księga Mądrości*, s. 147.

²⁴ Por. J. Vílchez Líndez, *Sapienza*, s. 275.

²⁵ Warto zwrócić uwagę, że kilka wariantów tekstualnych dodaje w 6,22 „tajemnice Boga”, aby uzgodnić z 2,22. Natomiast wersja arabska dodaje „jej tajemnice”, gdzie „jej” odnosi się do mądrości. Cytuję za: L. Mazzinghi, *I 'misteri di Dio'*, s. 157, przypis 15.

²⁶ Na temat teologii mądrości w Księdze por. B. Poniży, *Księga Mądrości*, s. 42–47.

²⁷ Por. J. Vílchez Líndez, *Sapienza*, s. 275; K. Romaniuk, *Księga Mądrości*, s. 147.

miar eschatologiczny i oczywistą wymowę etyczną. Jak pisze L. Mazzinghi, nowość 6,22 polega przede wszystkim na tym, że objawienie „tajemnic mądrości”, które zostało ofiarowane wszystkim ludziom, pragnącym ją przyjąć, staje się drogą zrozumienia „tajemnic Boga”, zawierających Jego eschatologiczny plan w odniesieniu do świata i do człowieka²⁸.

W dalszych fragmentach Księgi autor biblijny bardzo szeroko charakteryzuje mądrość, wymieniając 21 cech obecnego w niej ducha²⁹ (7,22–23), co jest równoznaczne w środowisku aleksandryjskim z doskonałością absolutną, bo mamy do czynienia z kombinacją cyfry 7, oznaczającej pełnię w najwyższym stopniu – cyfra 3³⁰. Hagiograf bardzo mocno podkreśla osobowy charakter mądrości: „narodziła się z Boga jako Jego tchnienie (7,25n), uczestniczy w naturze Boskiej, posiadając takie przymioty, jak: rozumność (7,22), niezmienność (7,27), świętość (7,22), wszechmoc (7,23.27), przebywa ona wspólnie (5 określeń – wszystkie tylko w Mdr) z Bogiem (8,3; 9,9), i zasiada na Jego tronie (9,4.10), dzieli z Nim wszechwiedzę, a nawet udzielała Mu rad w chwili stwarzania wszechświata (8,4). Mądrość na równi z Bogiem podtrzymuje świat w istnieniu (7,23n.27), szczególną miłością darzy człowieka (1,6). Uczy tego, co dobre i prowadzi ich do Boga, w ten sposób okazuje swoją zbawienną moc (9,18–10,21)”³¹. Używając słownictwa pochodzenia stoickiego, ale unikając ujęcia panteistycznego, autor stwierdza, że mądrość „sięga krańców świata i wszystkim zarządza wspaniale” (8,1). Mądrość brała udział w stwarzaniu świata przez Boga (9,9), zna doskonale każde dzieło Stwórcy i wie dokładnie, co cieszy Jego oko, co jest zgodne z Bożymi przykazaniami (9,9). Mądrość jest obecna także w historii i dlatego była dla ludzi ocaleniem (9,18). W rozdziale 10 autor opisuje działanie mądrości w historii ludzkości i Izraela, od Adama do Mojżesza.

W kontekście całej Księgi Mądrości można powiedzieć, że mądrość to Boży dar polegający na szeroko rozumianej umiejętności: odczytywania ze stworzenia znaków mówiących o Bogu (13,1–9); rozumienia woli Boga wyrażonej w Prawie (9,17); interpretacji historii jako historii Bożego działania na korzyść swojego ludu. W ten sposób człowiek czytając księgę stworzenia i zastanawiając się nad historią zbawienia, spotyka się z mądrością Bożą. W tym świetle możemy zrozumieć, że poprzez użycie terminu *μυστήρια θεού* Księga Mądrości nie tylko czyni aluzję do misteryjnych kultów, z którymi podejmuje polemikę, ale wyraża prawdę, że Bóg Izraela nie ma „tajemnic” zarezerwowanych dla niewielu wybranych i wtajemniczonych, ale Jego mądrość jest dostępna dla wszystkich, którzy pragną ją przyjąć. W ten sposób

²⁸ L. Mazzinghi, *I 'misteri di Dio'*, s. 158.

²⁹ Na temat wzajemnej zależności ducha i mądrości, por. M. Gilbert, *Mądrość Salomona*, s. 85.

³⁰ Por. B. Poniży, *Księga Mądrości o Bogu*, Poznań 2008, s. 43.

³¹ Tamże, s. 43.

nie ma podziału między Izraelitami a poganami, ale raczej między pobożnymi i bezbożnymi, którzy zamykają się na dar mądrości i w ten sposób pozbawiają się możliwości poznania „tajemnic Boga”. Dzięki zastosowaniu terminu „tajemnica” nie tylko możliwa jest polemika z ezoterycznymi i misteryjnymi kultami pogańskimi, ale nawiązuje się do idei, obecnej już u Daniela, gdzie „tajemnicą” jest Boży plan w odniesieniu do świata, który domaga się pewnej wyższej formy mądrości, w szczególności jest to plan eschatologiczny Boga, który przede wszystkim zakłada życie wieczne dla sprawiedliwych. W ten sposób „tajemnice Boga” stają się „tajemnicami mądrości”, które człowiek jest w stanie poznać, ponieważ mądrość obecna jest w historii i świecie³².

2. KATEGORIA „Tajemnicy” w tradycji Henocha

W *Pierwszej Księdze Henocha* często mówi się o „tajemnicy” lub „tajemnicach”. Zasadniczo wypowiedzi te można podzielić na trzy grupy tekstów. Pierwsza obejmuje użycie tego terminu na określenie całości sekretów ujawnionych ludziom przez zbuntowanych aniołów (1 Hen 8,1–3). Ilustracją niech będzie wypowiedź z 1 Hen 10,7, gdzie Bóg poleca archaniołowi Rafałowi, aby naprawił szkody wyrządzone ziemi przez grzesznych aniołów: „Ożyw ziemię, którą zniszczyli aniołowie, i zapowiedz uzdrowienie ziemi, albowiem ja ożywię ziemię tak, że nie wszyscy synowie ludzcy wyginą z powodu wszelkiej tajemnicy, którą [aniołowie] dali poznać i nauczyli swych synów”³³. Choć w 16,3 czytamy, że nie poznali prawdziwych tajemnic Boga: „Byliście w niebie, ale jego sekrety nie zostały wam jeszcze objawione. Poznaliście [jedynie] bezwartościowe tajemnice”³⁴. Które to tajemnice – dodajmy – doprowadziły do spotęgowania zła na ziemi.

Drugą grupę tekstów stanowią te, w których termin „tajemnica” używany jest dla określenia porządku stworzonego świata:

„Wówczas przemówił do mnie inny anioł, który mi towarzyszył, i pokazał to, co jest tajemne, to, co [jest] pierwsze i ostatnie w niebie, na wysokościach i pod ziemią, w głębinach i na krańcach niebios i u podstaw niebios i w spichlerzach wiatrów, jak rozprowadzane są duchy, jak się waży źródła i mierzy wiatry według siły podmuchu oraz natężenie światła księżyca [...] rozprowadzanie gwiazd według ich imion i [jak] dokonywane są wszelkie rozprowadzenia. [Pokazał mi] uderzenia piorunów i miejsca, na które one padają, i wszystkie zachodzące

³² Por. L. Mazzinghi, *I 'misteri di Dio'*, s. 160–161.

³³ Teksty *1 Księgi Henocha* przytaczam w przekładzie na język polski według tłumaczenia R. Rubinkiewicza, *Apokryfy Starego Testamentu*, Warszawa 2000², s. 146.

³⁴ R. Rubinkiewicz, *Apokryfy Starego Testamentu*, s. 149.

podziały w gromach, aby mogły błyskać, oraz posłuszne im zastępy” (1 Hen 60,11–13)³⁵;

Problematyka porządku stworzenia często powiązana jest z ostatecznym losem sprawiedliwych i grzeszników (trzecia grupa tekstów o wymowie eschatologicznej):

„Następnie ujrzałem wszystkie sekrety nieba: jak podzielone jest królestwo i jak na wadze mierzy się ludzkie czyny. Ujrzałem tam siedzibę wybranych i mieszkanię świętych. Oczy moje ujrzały wszystkich wypędzanych stamtąd grzeszników, którzy wyparli się imienia Pana Duchów. Usuwano ich, bo nie mogli pozostać tam z powodu kary, którą wymierzył [im] Pan Duchów. Oczy moje ujrzały tam tajemnice błyskawic, gromów, tajemnice rozprowadzania wiatrów, które wieją na ziemi, oraz tajemnice obłoków i rosy. Zobaczyłem, skąd wychodzi [rosa] i skąd [wiatry] żywią się pyłem ziemi” (1 Hen 41,1–3)³⁶;

„Ujrzałem inne błyskawice i gwiazdy nieba i ujrzałem, jak On woła je po imieniu i jak one Go słuchają. Zobaczyłem, jak ważono je na wadze sprawiedliwości stosownie do ich światła, rozpiętości ich powierzchni i dnia pojawiania się ich i orbity [po której chodzą]. Grom rodził grom. Ich obieg był według liczby aniołów, a oni dochowywali sobie wierności. Zapytałem anioła, który chodził ze mną i pokazywał mi rzeczy tajemne: «Kim oni są?» Odpowiedział mi: «To ich wygląd, który Pan Duchów ci pokazał. To są imiona sprawiedliwych, którzy mieszkają na ziemi i wierzą w imię Pana Duchów na wieki»” (1 Hen 43,1–4)³⁷.

W Księdze obecna jest także myśl, że owe „tajemnice Boga”, zarówno w odniesieniu do stworzonego świata, jak i ostatecznego przeznaczenia ludzkości zostają objawione wybranemu człowiekowi, który dzięki wizji ma możliwość ich poznania:

„Po tym czasie na tym samym miejscu, gdzie miałem te wszystkie widzenia tajemnic – bo zostałem porwany przez gwałtowny wiatr i zaniecono mnie na zachód – moje oczy ujrzały tajemnice nieba i to wszystko, co dzieje się na ziemi: górę żelazną i górę miedzianą, górę srebrną i górę złotą, górę z miękkiego metalu i górę z ołowiu. Zapytałem anioła, który szedł ze mną, mówiąc: «Co to są za rzeczy, które widziałem w tajemnicy?» Odpowiedział mi: «To wszystko, co widziałeś, służy władzy jego Mesjasza, aby był mocny i dzielny na ziemi». Anioł pokoju odpowiadając mi rzekł: «Poczekaj chwilę, a zobaczysz to wszystko, co jest tajemnicą, zostanie ci objawione to, co Pan Duchów ustanowił»” (1 Hen 52,1–5)³⁸.

³⁵ Tamże, s. 161.

³⁶ Tamże, s. 155–156.

³⁷ Tamże, s. 156.

³⁸ Tamże, s. 158.

Podobnie w części Księgi, zwanej *Listem Henocha* (1 Hen 91–105), którą chronologicznie wydaje się być bliska Księdze Mądrości, wizjoner poznaje „tajemnicę Boga”, zapisaną na tabliczce w niebie, a dotyczy ona losu sprawiedliwych:

„A teraz przysięgam wam, sprawiedliwi, na Jego wielką chwałę i Jego cześć, na Jego królewską godność i Jego majestat. Przysięgam wam, że rozumiem tę tajemnicę. Przeczytałem tabliczki niebios i widziałem pismo świętych i znalazłem napisane i wyryte w nim to, co ich dotyczy, że wszelkie dobro, radość i cześć zostały przygotowane i spisane dla duchów tych, którzy umarli w sprawiedliwości, i że wiele dobra zostanie dane wam w nagrodę za wasz znój i że wasz los będzie wspanialszy od losu żyjących” (1 Hen 103,1–3).

Wydaje się, że powyższy tekst jest bliski myśli zawartej potem w Księdze Mądrości, szczególnie w 1,16–2,24 o losie bezbożnych i sprawiedliwych³⁹. W obu dziełach idea „tajemnicy” odnosi się do Bożego planu eschatologicznego, który można poznać dzięki mądrości objawionej, przy czym w *Księdze Henocha* objawienie to jest zarezerwowane tylko dla wybranych. Jesteśmy bowiem w kręgu literatury apokaliptycznej, gdzie jest obecna „eschatologia apokaliptyczna”, będąca wynikiem przekonania o bliskim końcu świata zepsutego i rozumianego dualistycznie, oczekującego tylko ostatecznej interwencji Boga. Tylko wybrani mają dostęp do tej „tajemnicy” Boga, podczas gdy w Księdze Mądrości jest ona osiągalna dla każdego, który poszukuje i przyjmuje mądrość (Mdr 6,22). Nie ma ona charakteru ezoterycznego. Ponadto świat stworzony nie jest zepsuty, nosi w sobie znaki Bożej mądrości, dzięki której człowiek może poznać „tajemnicę Boga”. W Księdze Mądrości nie ma dualistycznej i deterministycznej wizji kosmosu i historii, która jest fundamentem całej tradycji Henocha⁴⁰.

3. KSIĘGA TAJEMNIC I INNE TEKSTY Z QUMRAN

Kategoria „tajemnicy” jest obecna w pismach qumrańskich i stanowiła przedmiot licznych studiów⁴¹. Wyrażona jest najczęściej rzeczownikiem hebrajskim *sôd*, który często oznacza tajną radę wewnątrz sekty oraz rzeczow-

³⁹ Według wielu komentatorów mamy tutaj bezpośrednią zależność obu tekstów: C. Larcher, *Etudes sur le livre de la Sagesse*, Paris 1969, s. 103–112; G.W.E. Nickelsburg, *1 Enoc. A Commentary on the Book of 1 Enoc: Chapters 1–36; 81–108*, Minneapolis 1998, s. 517–523; D. Winston, *The Wisdom*, s. 120–121.

⁴⁰ Por. L. Mazzinghi, *I 'misteri di Dio'*, s. 162–165.

⁴¹ Jako przykład podajemy: M.N.A. Bockmuehl, *Revelation and Mystery in Ancient Judaism and Pauline Christianity*, Tübingen 1990, s. 42–56.

nikiem *raz*, odnoszącym się do tajemnic interpretacji biblijnej przyjmowanej w sekcie lub do ostatecznego planu Bożego, także do tajemnic dotyczących stworzenia (por. 1QS 4,18 i 1QS 11,3–4)⁴².

Dla naszych rozważań szczególnie interesujące jest użycie terminu „tajemnica” w tzw. *Księdze Tajemnic*, na którą składają się następujące teksty: 1Q27 (1Q*Księga Tajemnic*), 4Q299 (4Q*Księga Tajemnic a*), 4Q300 (4Q*Księga Tajemnic b*) oraz 4Q301 (4Q*Księga Tajemnic c*)⁴³⁴⁴. Jak pisze P. Muchowski –

„[...] kompozycja ta należy do gatunku utworów sapiencjalnych. Ma charakter poetycki. Jest wezwaniem do zdobywania mądrości, rozumianej jako objawiona przez Boga wiedza o mających nastąpić wydarzeniach oraz ogólnie jako teologiczna doktryna sekty esenejskiej (w odniesieniu do aktu stworzenia i Bożych planów wobec ludzkości). Nazwa pochodzi od pojawiającego się dość często w tekście terminu *סֵת* «sekret»⁴⁵.

W tekstach występuje często wyrażenie *raz nihyeh*. Trwa dyskusja komentatorów, w jaki sposób należy prawidłowo przełożyć powyższe sformułowanie⁴⁶. Bez wchodzenia w szczegóły, można przyjąć, że oznacza ono „tajemnicę Boga”, złączoną z mądrością Bożą, od której pochodzi i poprzez którą zostaje objawiona⁴⁷.

W 1 kolumnie 1Q27 czytamy, że ludzie ignorują *raz nihyeh*: „Nie znają sekretu stawania się i rzeczy dawnych nie rozważają. Nie znają tego, co przydarzy się im, i swej duszy nie ratują dzięki sekretowi stawania się”⁴⁸. Dalej tekst zapowiada nadejście okresu sprawiedliwości, kiedy wiedza wypełni świat i nie będzie już głupoty. Przepowiednia ta jest nieodwracalna, stąd godna wiary. Mamy więc rozumienie „tajemnicy” powiązanej z mądrością (obecność czasowników związanych z procesem poznawczym). Trwanie w niewiedzy jest wynikiem braku *rozważania rzeczy dawnych*, co odnosi się do znaków obecności Bożej mądrości w historii. Poznanie „tajemnicy” jest

⁴² Por. L. Mazzinghi, *I 'misteri di Dio'*, s. 165–166.

⁴³ Co do ostatniego tekstu istnieją wątpliwości, czy należy go zaliczać do Księgi Tajemnic, bo nie zawiera charakterystycznego słownictwa, ale obecne są idee, podobne do 4Q299 i 4Q300. Por. P. Muchowski, *Komentarze do rękopisów znad Morza Martwego*, Kraków 2002, s. 224.

⁴⁴ Por. P. Muchowski, *Komentarze*, s. 222.

⁴⁵ Tamże, s. 222–223.

⁴⁶ Szczegóły tej dyskusji zostały omówione w: L. Mazzinghi, *I 'misteri di Dio'*, s. 166–167. W polskim przekładzie P. Muchowski (*Rękopisy znad Morza Martwego Qumran – Wadi Murabba'at – Masada – Nacal Chewer*, Kraków 2000) tłumaczy to sformułowanie jako „sekret stawania się”, np. 1Q27 na stronie 22.

⁴⁷ L.H. Schiffman, *Reclaiming the Dead Sea Scrolls: the History of Judaism, The Background of Christianity, The Lost Library of Qumran*, Jerusalem–Philadelphia 1994, s. 206–207.

⁴⁸ Przekład polski za P. Muchowski, *Rękopisy*, s. 22.

równoznaczne z uratowaniem duszy, a zatem jest to sposób osiągnięcia życia wiecznego, podobnie jak w Księdze Mądrości.

Podobnie w 4Q299 mamy powiązanie „tajemnicy” z mądrością (frag. 2, kol. 2) oraz z dziełem stworzenia (frag. 5 i frag. 6) jako potwierdzenie mocy i mądrości Boga, który jest przedstawiony jako Stwórca Wszechrzeczy (frag. 8). Od Niego pochodzi wszelka mądrość i rozum „dla wszystkich zabiegających o wiedzę” (4Q299, frag. 8,7). Kolejny raz odnajdujemy powiązanie kategorii „tajemnicy” z Bożą mądrością i dziełem stworzenia, gdzie obecne są jej znaki.

Tekst 4Q300 odpowiada na pytanie, dla kogo dostępna jest mądrość Boża? Tylko dla wtajemniczonych, którzy otrzymują wyjaśnienie dzięki wizji i w ten sposób są zdolni zgłębić wieczne sekrety:

„[...mag]lowie, nauczyciele przestępstwa, mówią przypowieść i odpowiadają na zagadkę zanim ją wypowiemy. Wtedy rozpoznacie jeżeli rozważyliście i świadectwa nie[ba...] wasza głupota, gdyż zapieczętowana jest przed wami [pi]ecząc wizji. Wiecznych sekretów nie rozważyliście i mądrości nie pojęliście. Wów[czas] powiecie [...] gdyż nie rozważyliście korzenia mądrości, a jeśli otworzycie wizję, pozostanie zam[knięta przed wami...] całą [wa]szą mądrość, gdyż dla was [...] jego imię” (frag. 1 kol. 2)⁴⁹.

Ludzie otrzymali dar mądrości, aby mogli rozróżnić dobro od zła, ale nie pojęli znaczenia przyszłości, ponieważ nie rozważali przeszłości (= 1Q27). Także ostatni fragment 8 nawiązuje do wiedzy o przeszłości i przyszłości jako „tajemnicy” danej człowiekowi. Kontekst wydaje się wskazywać, że sekret ten jest dostępny dla ludzi, którzy nie postępują bezmyślnie, choć tekst jest dość fragmentaryczny:

„[...wi]zja naszych dni [...] [...] co jest przed i co jest p[...] [...] jest otwart [...] [...] dla postępujących bezmyślnie [...] was, dzierżących sekrety [...] [...] będziecie] wiedzieć czy posiadliście rozumienie i czy [...] [...] i nie było, jaki sekret [...] [...] człowiekowi [...]” (frag. 8, 1–8)⁵⁰.

I ostatni tekst 4Q301, który – choć nie zawiera charakterystycznego słownictwa i choć istnieją wątpliwości, czy należy do *Księgi Tajemnic* – ma charakter sapiencjalny i „wyraża znane z innych kompozycji qumrańskich idee mądrości i poznania, dostępnych jedynie dla wtajemniczonych, zdolnych do właściwego odczytania tekstów biblijnych i znaków natury”⁵¹.

Jest jeszcze jedna bardzo interesująca zbieżność między tradycją qumrańską a Księgą Mądrości. W 4Q417 frag. 2 kol. 1–2, który należy do

⁴⁹ P. Muchowski, *Rękopisy*, s. 255.

⁵⁰ Tamże, s. 256.

⁵¹ Tamże, s. 224.

„Pouczeń”⁵², gdzie także często występuje nasze wyrażenie, czytamy, że „sekret stawania się” jest dostępny tylko dzięki uważnemu rozważaniu przeszłości, po czym mamy nawiązanie do aktu stwórczego, podobnie jak w Mdr 2,21–24. Czytamy w tekście qumrańskim:

„[...] rozumiesz [...] [...] w [jego] cud[ownych] sekretach [...] rzeczy straszne będziesz zgłębiać. Głowa [...] [...] patrz [na sekret stawania się i dawne dzieła, dlaczego stało się i co się stało] [w nich ... dlaczego] [było i dlaczego stało się w nich ...] w każdym [...] winienesz czynić [...] [...] za dnia i nocą roztrząsaj sekret st[awania się i nieustannie badaj. Wtedy poznasz prawdę i bezprawie, mądrość [...] czy[n] na wszystkich ich drogach, z ich zapłatą, przez wszystkie okresy wieczności, i zapłatę wieczną”⁵³ (4Q417, frag. 2 kol. 1,1–8).

Chodzi zatem o studium Tory (możemy także widzieć aluzję do studium Prawa w dzień i w nocy w Joz 1,8 oraz Pwt 17,18–19), połączone także z konkretnym sposobem postępowania (aspekt etyczny), obejmującym wszystkie dziedziny życia ludzkiego, według perspektywy typowo sapiencjalnej: centralne miejsce rodziny i szacunku dla rodziców; poznanie prawdy, niesprawiedliwości i mądrości, a także kwestie bardziej praktyczne, jak uprawa ziemi oraz prowadzenie interesów⁵⁴.

Przytoczone teksty wystarczą do zilustrowania tezy, że qumrańska kategoria „tajemnicy” nawiązuje do Bożej mądrości, świata stworzonego (aspekt kosmologiczny) i ostatecznego wypełnienia się planu Bożego, polegającego na sądzie i zbawieniu (aspekt eschatologiczny). To co jest ważne, że w tekstach qumrańskich obecność elementów sapiencjalnych wpisana jest w bardzo silny nurt myślenia eschatologicznego, co pozwala dostrzec „eschatologię zrealizowaną”, szczególnie w „Pouczeniach”. W ten sposób *raz nihyeh* jest –

„[...] wyrażeniem, które odsyła do planu Bożego, odnoszącego się do historii, już obecnego w samym porządku stworzenia, objawionego wybranym i poznawalnego poprzez studium Tory, planu, który obejmuje wszystkie aspekty życia człowieka, według perspektywy typowo sapiencjalnej. Przez to wyrażenie *raz nihyeh*, jest, zwięźle rzecz ujmując, historią zbawienia, już zapisaną w porządku stworzenia, której rozumienie Bóg daje wybranym; znajomość *raz nihyeh* jest najwyższą formą mądrości i jest już teraz gwarancją zbawienia; wybrany rozważa o tajemnicach Boga, i w momencie, kiedy to czyni, już posiada znajomość zbawienia, do którego jest przeznaczony”⁵⁵.

⁵² Na temat tej grupy tekstów por. P. Muchowski, *Komentarze*, s. 217–222.

⁵³ Tamże, s. 332.

⁵⁴ Por. L. Mazzinghi, *I 'misteri di Dio'*, s. 169.

⁵⁵ L. Mazzinghi, *I 'misteri di Dio'*, s. 170–171.

Możemy zatem mówić o wspólnych elementach tradycji mądrościowej (Księga Mądrości), tekstów sapiencjalnych z Qumran oraz literatury apokaliptycznej (1 Henoch), ale także o zasadniczej różnicy, polegającej na pewnej „oryginalności” Księgi Mądrości, która nie zastrzega poznania „tajemnic Boga” dla wąskiego grona wtajemniczonych i wybranych. Widzimy pewną ewolucję tej myśli. U podstaw stoi przekonanie tradycji mądrościowej, zgodnie z którą dostęp do „tajemnicy” jest możliwy dzięki mądrości objawionej wszystkim (Prz 8,1–3), lecz już według Ba 3,9–4,4 staje się on tylko przywilejem Izraela. Z kolei tak rozumiana mądrość odczytana w kluczu apokaliptycznym w tradycji Henocha (1 Hen 93,10), naznaczonej przez kosmiczny dualizm i historyczny determinizm, staje się w tekstach qumrańskich mądrością zarezerwowaną tylko dla wybranych, co też doskonale wpisywało się w charakter ugrupowania z Qumran. Mamy zatem oczywiste przejście terminu o zabarwieniu sapiencjalnym i odczytaniu go w kontekście „eschatologii zrealizowanej”. W ten sposób staje się możliwe umieszczenie tradycyjnej mądrości Izraela w nowym kontekście naznaczonym apokaliptyką. Z drugiej strony widać także jasno, w jaki sposób tradycja mądrościowa miała wpływ na kształtowanie się literatury apokaliptycznej. I nawet jeśli trzeba mówić o dwóch odmiennych tradycjach⁵⁶, które się znacznie różnią, to pozostają wspólne zależności⁵⁷, które trzeba brać pod uwagę, badając teksty i ich wzajemnie przenikanie.

4. „TAJEMNICA BOGA” W APOKALIPSIE ŚW. JANA

Jak już wspomnieliśmy, termin *μυστήριον* występuje cztery razy w tekście Apokalipsy: 1,20; 10,7; 17,5.7. Trzy razy odnosi się do „tajemnicy”, która zostaje wyjaśniona: w 1,20 chodzi o „tajemnicę siedmiu gwiazd”, które Jan ujrzał w prawej ręce Chrystusa oraz „siedmiu świeczników”. Sam Jezus wyjaśnia, że „tajemnica siedmiu gwiazd, które zobaczyłeś w mojej prawej ręce i siedmiu złotych świeczników jest taka: siedem gwiazd to aniołowie siedmiu Kościołów, a siedem świeczników to siedem Kościołów”. W ten sposób otrzy-

⁵⁶ Por. J.J Collins, *Cosmos and Salvation. Jewish Wisdom and Apocalyptic in the Hellenistic Age*, HR 17 (1977), s. 121–142.

⁵⁷ L. Mazzinghi (*I 'misteri di Dio'*, s. 175, przypis 44) przytacza opinię S. Burkesa (*Wisdom and Apocalyptic in the Wisdom of Salomon*, HTR 95 [2002], s. 21–44): „vede il libro della Sapienza come un ponte tra sapienza e apocalittica, un testo do carattere ancora sapienziale per quanto concerne il genere letterario, ma appartenente a entrambi i mondi per ciò che riguarda il contenuto”.

mujemy autentyczną i pewną interpretację ukrytego znaczenia symbolu⁵⁸. Podobnie w 17.5.7 „tajemnica” odnosi się do imienia Niewiasty – Wielkiej Nierządniczy (17,5) oraz „tajemnicy Niewiasty oraz Bestii o siedmiu głowach i dziesięciu rogach” (17,7), którą anioł interpretator wyjaśnia Janowi. Mamy kolejne objaśnienie, może nieco mniej oczywiste, które jednak z dużym prawdopodobieństwem odnosi się do imperium rzymskiego⁵⁹. Warto zauważyć, że w tym kontekście pojawia się nawiązanie do „mądrości”, gdy w 17,9a czytamy, że „tu potrzebny jest mądry umysł” (Ἔσθι οὐδὲ ὁ νοῦς ὁ ἔχων σοφίαν), czyli do „pełnego mądrości rozeznania”⁶⁰. Nawet jeśli sformułowanie greckie można interpretować rozmaicie, odnosi się do ukrytego i bogatego znaczenia, które trzeba odkryć, a zarazem do sposobu odkrywania go, złączonego z mądrością (σοφία) i możliwego dzięki niej.

Tylko w 10,7 spotykamy wyrażenie τὸ μυστήριον τοῦ θεοῦ, którego wyjaśnienie zostaje pozostawione aż do dnia⁶¹, kiedy zabrzmi trąba siódmego anioła. Dopełniacz τῷ θεοῦ należy rozumieć w sposób podmiotowy, tzn. Bóg jest źródłem tajemnicy, a nie w sposób przedmiotowy, że tajemnica dotyczy czy odnosi się do samego Boga⁶².

Jak rozumieć to określenie w kontekście wcześniejszych refleksji? Z pewnością mamy tutaj odniesienie do tradycji mądrościowej, gdzie „tajemnica” oznacza „ukryty plan Boga”⁶³, objawiony ludziom, który dotyczy eschatologii, łączy się z perspektywą kosmiczną i nie jest pozbawiony odniesień etycznych. W Apokalipsie tajemnica ta została wyrażona w sposób symboliczny i dlatego zrozumienie jej potrzebuje pośrednictwa proroków, co w naszym kontekście oznacza nie tylko proroków Starego Testamentu, ale także samego Jana. Wielu widzi tutaj aluzję do Am 3,7, gdzie jest mowa o tym, że Pan Bóg nie uczyni niczego, zanim nie objawi swego zamiaru (כִּיד) ⁶⁴ swoim sługom prorokom. Warto zauważyć, że także tutaj mamy nawiązanie do tekstów z Qumran, szczególnie 1QpHab 2,8–10:

⁵⁸ Por. P. Ostański, *Objawienie Jezusa Chrystusa. Praktyczny komentarz do Apokalipsy*, Ząbki 2005, s. 85.

⁵⁹ Por. D. Kotecki, *Duch Święty w zgromadzeniu liturgicznym w świetle Apokalipsy św. Jana*, Warszawa 2006, s. 70–94 – na temat możliwości interpretacyjnych symbolu Bestii oraz Nierządniczy.

⁶⁰ Taki przekład proponuje P. Ostański, *Objawienie Jezusa Chrystusa*, s. 283.

⁶¹ W tekście greckim znajduje się trudny do przetłumaczenia forma czasownikowa ἐτελέσθη, którą można odczytać jako aoryst prorocki. Por. U. Vanni, *L'Apocalisse*, s. 71, przypis 23. Na temat zależności od składni semickiej por. G.K. Beale, *The Book of Revelation*, Grand Rapids 1999, s. 547 oraz G. Biguzzi, *Apocalisse*, Milano 2005, s. 214, zwł. przypis 7.

⁶² Por. G.K. Beale, *The Book of Revelation*, s. 543.

⁶³ P. Ostański, *Objawienie Jezusa Chrystusa*, s. 198.

⁶⁴ Słowo כִּיד jest odpowiednikiem hebrajskim aramejskiego כִּיד. Oznacza radę, jak również tajemnicze decyzje podejmowane na radzie, por. M. Parchem, *Księga Daniela*, s. 208.

„[...] z ust kapłana, [którego serce] Bóg obdarzył [rozumieni]em, aby wyjaśniał wszystkie słowa jego sług, proroków, [przez] których przepowiedział wszystko, co ma spaść na jego lud i [jego kraj]”⁶⁵

oraz 7,1–5:

„Bóg powiedział Habakukowi, aby spisał to, co ma spaść na ostatnie pokolenie, lecz końca okresu nie dał mu poznać. I jak mówi: aby można było szybko przeczytać ją, wyjaśnienie tego odnosi się do Nauczyciela Sprawiedliwości, któremu Bóg dał poznać wszystkie sekrety słów jego sług, proroków”⁶⁶.

Świadczą one o przekonaniu, że ostatecznie „tajemnice” objawione prorokom, domagają się interpretacji i staną się jasne, kiedy wypełnią się na końcu czasów⁶⁷. Mamy zatem oczywiste odniesienia przede wszystkim do tradycji apokaliptycznej Henocha i pism qumrańskich, a nie do rozumienia pojęcia „tajemnica” w znaczeniu Księgi Mądrości, która objawia się już w porządku świata stworzonego. Jednak, aby odkryć ową „tajemnicę Boga” zapisaną w stworzeniu, potrzebna jest pewnego rodzaju „aktywność interpretacyjna” (por. „pełne mądrości rozeznanie” w 19,9a), którą tradycja sapiencjalna nazywa „mądrością” (σοφία). Skoro „tajemnica Boga” w Apokalipsie jest wyrażona przez symbole, potrzebne jest – analogicznie – podobne „mądre rozeznanie”, aby poprawnie zdekodfikować symbol i odnieść go do życia⁶⁸. Według Apokalipsy podmiotem takiej „aktywności interpretacyjnej” jest wspólnota Kościoła⁶⁹, zaś owa „umiejętność – mądrość” odczytania (zinterpretowania) „tajemnic” jest przypisana darowi Ducha Świętego. To poprzez Ducha Świętego Bóg objawił (obwieścił – εὐηγγελίσειν)⁷⁰ tajemnicę swego planu sługom – prorokom⁷¹, a przez nich innym ludziom. W ten sposób „aktywność sapiencjalna” łączy się ściśle z tym, co „Duch mówi Kościołom” (τὸ πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις) oraz zaproszeniem, aby „posłyszał to ten, kto ma ucho” (ὁ ἔχων οὖς ἀκουσάτω). Wezwanie to w brzmieniu „kto ma ucho, niechaj posłyszysz co mówi Duch Kościołom”⁷² występuje siedem

⁶⁵ P. Muchowski, *Rękopisy*, s. 3.

⁶⁶ Tamże, s. 5.

⁶⁷ Por. D.E. Aune, *Revelation 6–16*, Nashville 1998, s. 569–570.

⁶⁸ U. Vanni, *L'Apocalisse*, s. 59: „Il simbolo dell'Apocalisse ha un dinamismo innato che spinge a percepirlo adeguatamente, a tutta apertura, e elaborarne la decodificazione e a portarlo poi, a un contatto diretto con la vita vissuta. Sbocca nell'ermeneutica, che si attua nella «sapienza»”.

⁶⁹ Por. tamże, s. 73–86.

⁷⁰ Na temat użycia czasownika εὐαγγελίζω por. G.K. Beale, *The Book of Revelation*, s. 546.

⁷¹ Por. U. Vanni, *L'Apocalisse*, s. 81.

⁷² Zaproponowany przekład uwzględnia dosłowne brzmienie tekstu greckiego, gdzie mamy rzeczownik „ucho” (οὖς) w liczbie pojedynczej. Często tłumacze zmieniają liczbę rze-

razy w pierwszej części Apokalipsy: 2,7.11.17.29; 3,6.13.22 i jest zaproszeniem do słuchania słowa Bożego albo nauczania o charakterze mądrościowym⁷³. Mamy zatem powiązanie „mądrości” z Duchem Bożym, które można już odnaleźć także w Księdze Mądrości (por. 1,6; 9,17)⁷⁴. Mądrość jest zatem owocem Ducha Świętego, który obecny we wspólnocie Kościoła, pozwala odczytać chrześcijanom „tajemnicę Boga” jako „tajemnicę zbawienia”⁷⁵ i staje się to możliwe dzięki „duchowemu słuchaniu” (ucho) i „duchowemu rozumieniu” (rozum)⁷⁶ Dobrej Nowiny Boga⁷⁷.

W kontekście naszych rozważań trzeba jeszcze zwrócić uwagę na jeden element: „tajemnica Boga” łączy się z zawartością „otwartego maleńkiego zwoju” (βιβλαρίδιον ἠνεωγμένον), który anioł trzyma w ręku (10,2), a która potem zostaje zapieczętowana (10,5). Istnieje wiele możliwych interpretacji czym jest ów zwój i co zawiera⁷⁸, ale idąc po linii naszych rozważań, można by przyjąć, że owa „książeczka” to „[...] słowo proroków objawione teraz wizjonerowi i w pełni rozumiane w momencie wypełnienia się. Klucz tego rozumienia tajemnicy Boga znajduje się przede wszystkim w aktywności sapiencjalnej wspólnoty oświeconej Duchem Świętym”⁷⁹.

Na koniec trzeba jeszcze wspomnieć, że w Apokalipsie ostatecznym kluczem rozumienia Bożego planu zbawienia jest sam Chrystus, zwycięskie

czownika i tłumaczą „uszy”, dostosowując być może przekład do podobnej formuły w ewangeliach synoptycznych: ὁ ἔχων ὠτα ἀκούετω (np. Mt 11,15).

⁷³ Por. D. Kotecki, *Duch Święty w zgromadzeniu liturgicznym*, s. 368 (na s. 361–376 autor analizuje formułę).

⁷⁴ B. Ponizy, *Księga Mądrości o Bogu*, s. 185 stwierdza: „W epoce po niewoli babilońskiej, kiedy to mędracy Izraela zastępują proroków w dziele kierowania ludem, odbywa się właśnie proces utożsamienia *Mądrości Bożej z Duchem Bożym* – w sensie władzy, za pomocą której Bóg stworzył świat, zachowuje go i nim rządzi, włada ludźmi, działa jako protektor Izraela i jako wychowawca religijny oraz moralny (por. Prz 1–9, Koh, Mdr). Jednak tylko Księga Mądrości dokonujące się w ciągu wieków zbliżenie się pojęć doprowadzi do pełnej identyfikacji z σοφία i z πνεῦμα uczyni bowiem zasadę wewnętrzną życia fizycznego i moralnego”. Por. także L. Mazzinghi, *La Sapienza è uno spirito che ama l'uomo* (cf. Sap 1,6 e 7,23), PSV 38 (1998), s. 103–115.

⁷⁵ L. Mazzinghi, *I 'misteri di Dio'*, s. 180. Por. także przekład ks. Jana Kantego Pytla (*Apokalipsa świętego Jana Apostoła*, Poznań 2008, s. 37), który tłumaczy „zbawcza tajemnica Boga”.

⁷⁶ D. Kotecki, *Duch Święty w zgromadzeniu liturgicznym*, s. 375 zwraca uwagę, że „wyrażenie «mieć rozumu» staje się synonimem formuły «mieć ucho». Wskazuje się w ten sposób bezpośrednio na funkcję intelektu. Odszyfrowanie całego przesłania jest możliwe tylko wtedy, gdy wspólnota otwiera się na dar mądrości (czynnik boski) oraz podejmie się pogłębionej refleksji (czynnik ludzki)”.

⁷⁷ Por. G. Biguzzi, *Apocalisse*, s. 214.

⁷⁸ Przegląd najważniejszych znajduje się w: L. Mazzinghi, *I 'misteri di Dio'*, s. 180, przypis 52.

⁷⁹ Tamże, s. 181.

„Słowo Boga” (ὁ λόγος τοῦ θεοῦ), o którym czytamy w 19,13. Także i tutaj odnajdujemy aluzję do Mdr 18,15⁸⁰: „[...] gdy z niebios, sprzed królewskiego tronu, Twoje wszechpotężne słowo runęło na ziemię jak krwawy wojownik, siejąc zagładę, a w jego dłoni ostry miecz Twoich słusznych wyroków”. Według Apokalipsy zwycięskim Słowem Boga jest sam Chrystus. On jest Słowem wypowiedzianym z miłością do ludzi, które staje się ciałem i dzięki któremu jest możliwe poznanie prawdy⁸¹. W ten sposób objawia się ostatecznie i wypełnia zbawcza „tajemnica Boga” w Chrystusie i zgodnie ze zbawczą wolą Boga wypełnia się w sposób nieomylny i pewny, nieustannie na przestrzeni dziejów.

Dla wspólnoty Janowej czas ostateczny się rozpoczął i trwa dzięki obecności zmartwychwstałego Pana oraz działaniu Ducha Świętego we wspólnocie Kościoła. A zatem w Apokalipsie wymiar mądrościowy zostaje podporządkowany i odczytany w nowy sposób w kluczu typowej dla tego gatunku eschatologii apokaliptycznej, a jednocześnie, nic nie tracąc ze swego znaczenia sapiencjalnego, umieszczony w perspektywie chrystocentrycznej, pneumatologicznej oraz eklezjalnej, typowej dla ostatniej Księgi Nowego Testamentu⁸².

⁸⁰ Na temat interpretacji fragmentu Mdr 18,14–19 por. B. Poniży, *Księga Mądrości o Bogu*, s. 146–163. Autor czyni też odniesienia do Ap 19,13.

⁸¹ Por. P. Ostański, *Objawienie Jezusa Chrystusa*, s. 314.

⁸² Por. L. Mazzinghi, *I 'misteri di Dio'*, s. 181.